

1. fejezet

„A nagy harci feladat”

*„De a szocializmust nem lehet csak
a városon építeni.”*

..... Gh. Gheorghiu-Dej

Romániában a két világháború között felgyorsult a kapitalista viszonyok behatolása a gazdasági szférába. Az iparban nőtt az árutermelés, a vállalatok száma, emelkedett a belső lakossági fogyasztás, és a nyersanyag-behozatal, csökkent a késztermékimport. A politikai intézményrendszer a belső és külső nehézségek ellenére a gazdasági változásokkal összhangban fejlődött. Hangsúlyozott volt az ország technológiai és pénzügyi függősége a külföldtől, a nyugati demokráciák értékei a politikai, gazdasági elit szintjén dominánsak voltak.

A kapitalista termelési viszonyok behatolásával átrendeződtek a társadalmi osztályok közötti viszonyok. Emelkedett a városi lakosság aránya, a falvak társadalmi képlete összetettebb, rétegezetten lett. A mezőgazdaság azonban továbbra is alacsony termelékenységű, extenzív jellegű maradt, munkaerő-fölösleggel, tőkehiánnyal, elmaradott eszközkészlettel.

Az ország modernizálásának mikéntje tekintetében a politikai eliten belül nem volt egységes álláspont. A két legerősebb áramlat, a nyugatbarát csoport és a tradicionálisok voltak. Az előbbiek Románia számára a nyugati fejlődési út követését látták lehetségesnek: az iparosodást, városiasodást, a polgári társadalmi intézmények fejlődését, a társadalom diverzifikálódását. A tradicionálisok az ország agrárjellegét hangsúlyozták, olyan fejlődési modelleket kerestek, amelyek illeszthetők lennének ehhez a sajátos kultúrához.

A modernizáció – két világháború között beindult – gazdasági, politikai és társadalmi folyamatai a háború alatt elakadtak. A korábbi

évtizedekben bekövetkezett kedvező változások ellenére, Románia a második világháború végén félarchaikus gazdasági rendszerű, gyengén fejlett agráripari ország volt.

A második világháború utáni években a modernizációs folyamatok továbbvitelének kérdésében különböztek a politikai szféra szereplőinek nézetei. A polgári politikusok a gazdasági felzárkózás fontos tényezőinek a magántulajdont, a politikai pluralizmust, a szabad piacot, a szabad gazdasági társulást tekintették, míg a kommunisták az egy párt, erős állami monopólium, egységes állami terv alapján irányított termelés, a központilag tervezett és irányított gazdaság mellett érveltek.¹

A kommunista elit – szemben a háború előtti politikai elittel, amely az erős nemzeti burzsoázia modernizáló szerepében hitt – az egyetlen modernizációs faktornak az államot tekintette; a kapitalista termelési viszonyoktól, polgári intézményektől megtisztított kommunista államot.

1945 után az elmaradott országok számára világszerte a *fejlődés*, a gazdaság és társadalomelmélet, valamint a politika vezércsillagává lett.² Kelet-Európa szovjet befolyási övezetében a gazdaság- és társadalomirányítás célja évtizedekig az *utolérő fejlődés* volt, a versengés az imperialista konkurenciával.

A szocialista fejlődés eszméje szerint a gazdasági növekedésnek és az utolérő ipari fejlődésnek a kommunizmus alacsonyabb fokát képező, reálisan létező szocializmus zászlaja alatt kell kibontakoznia, állandó harcban a fennálló kapitalista világrendszerrel. Az *utolérő fejlődés* egy eleddig nem sejtett állami hatalomkoncentráció, és a döntési folyamatok hierarchizálásának alapzatára épülve ment végbe, amely egyformán rákényszerítette akaratát a gazdaságra, a politikára és a társadalomra.³

Románia újjáépítésében és a gazdaság irányításában érvényesíteni kívánt szempontokat Gh. Gheorghiu-Dej pártfőtitkár a RKP 1945 októberi országos konferenciáján fejtette ki. Elítélte azokat a teoretikusokat akik „azt állították, hogy Románia kimondottan agrárország, és így gazdasági politikájában a fő hangsúlyt a mezőgazdasági termelésre kell helyezni.” Kijelentette, hogy az ország „újjáépítési tervében az első helyen a nehézipar megszilárdításának és kifejlesztésének kell állnia.”⁴ A gazdaságfejlesztés irányvonalainak meghatározásában az intenzív iparosítás elsődlegessége mellett a pártfőtitkár a következő

érveket sorolta fel: az ország iparosítása előfeltétele a széles tömegek életszínvonal-emelkedésének, a kulturális fejlődésnek, az ország függetlenségének, az erős munkásosztály megszületésének, amely nélkül a feudalizmus és nagybirtokrendszer maradványainak végső felszámolása nem valósítható meg. Egy erős nehézipar olyan pillér, amely körül a gazdaság többi szektora is fejlődhet. Fejlesztve a nehézipart lehetőség nyílik a munkaerő széleskörű alkalmazására.⁵

A kommunista elitet a polgári modernizáló elittől az ideológiai eszmei értékek és a társadalom konkrét átalakítási értékeinek összekeverése különbözteti meg. A kommunisták az iparosítást nem szigorúan gazdasági, termelési folyamatként értelmezték. Az iparosítás, a kommunisták víziójában, a társadalom átalakításának fő eszköze volt.⁶ A modernizációs célokkal, a kulturális forradalommal egyidőben elkezdődött a régi elit felszámolása, a tulajdon államosítása, az iparosítás, a gyorsított urbanizáció.

A vizsgált időszak kétharmadában Románia gazdasága a szovjet gazdaságnak volt alárendelve. A Szovjetuniónak fizetett háborús kártérítés (kőolaj, gabona, szarvasmarha) súlyos terhet jelentett az ország lakosságának. A háborús kártérítés mellett az ország gazdaságának, nyersanyagkészletének kizsákmányolása a különböző kiváltságokban, adómentességben részesülő „szovromok”-nak nevezett szovjet-román vegyes vállalatok (Sovrom-Petrol; Sovrom-Transport; Sovrom-Metal; Sovrom-Lemnu; Sovrom-Bank) keretében történt, ahonnan a Szovjetunió a termelt javak felét minimális befektetés nélkül magáénak tulajdonította el. A vegyes vállalatokat csak Sztálin halála után, 1954 folyamán számolták fel.

A szovjet-jugoszláv konfliktus és a koreai háború idején a hidegháborús készülődés megerősítette az ipar elsődlegességét a beruházások terén.⁷

A megfeszített iparosítási program végrehajtásának feltétele a mezőgazdasági terményelvonás és az alacsony bérezési rendszer fenntartása volt.

Az agrárpolitika irányváltásai

A kelet-európai kommunisták már 1945-ben kisajátították a földreformok kezdeményezését, amelyet, a szociáldemokraták támogatásá-

val, a radikális parasztpártok már a háború előtt követeltek (Romániában az Ekésfront).

A kommunisták elmélete szerint az agrárforradalomnak két szakaszban kell végbemennie: az első a feudalizmus felszámolása és a földosztás, a második – amelyről 1944-45-ben még óvakodtak beszélni – a mezőgazdaság kollektivizálása.⁸ A román kommunisták a második szakaszcsoportról nemcsak, hogy nem beszéltek még a negyvenes évek közepén, hanem kimondottan tagadták. A történelmi pártok vádját „miszerint a kommunisták meg akarják semmisíteni a magántulajdon minden formáját” reakciós koholmánynak minősítették, és kijelentették, hogy „harcoltak és harcolnak a kis paraszttulajdon, a kisiparosok, kiskereskedők tulajdonának megvédéséért (...) A Román Kommunista Párt Országos Konferenciájának [1945] határozati javaslatából kristálytisztán kiviláglik a magántulajdon virágzása és az összes dolgozók jobb sorsa iránti gondosság.”⁹

Az alig néhány héttel korábban megalakult Groza-kormány 1945 március 22-én kihirdette az új agrártörvényt, amely 50 hektárban rögzítette a magántulajdonú földbirtok maximális nagyságát.¹⁰

Az 1945-ös romániai földreformkor 1 057 674 ha földet osztottak szét 796 129 parasztcsaládnak. Románia ekkor a térség egyik legelmaradottabb agrárországa. A lakosság 76,9%-a falun élt. A földreform után a közel 10 millió hektár szántóföld – a szántóterület 95,7%-a – magángazdaságok tulajdona. A kisgazdaságok földterületének szétaprózottsága általános volt. Az összes paraszti gazdaság több mint felének 3 hektár alatti, 76%-ának 5 hektár alatti, 94%-ának 10 hektár alatti a földbirtoka. A több mint 3 millió parasztgazdaság birtokkategóriái szerinti megoszlását a kollektivizálás kezdetekor az alábbi táblázat mutatja:

A parasztbirtokok átlagterülete Romániában (1949)

Birtokkategóriák	Birtokszám	Százalék
0,5 ha alatt	232.000	7,6
0,5 - 1 ha	295.000	9,6
1 - 3 ha	1.103.000	36,0
3 - 5 ha	704.000	22,9

Birtokkategóriák	Birtokszám	Százalék
5 - 10 ha	546.000	17,8
10 - 20 ha	150.000	4,9
20 - 50 ha	32.000	1,0
50 ha fölött	5.000	0,2
Összesen	3.067.000	100

Forrás: Gh. Gheorghiu-Dej: Cikkek és beszédek 1955:198.

A szétaprózott birtokszerkezethez a gyenge eszközellátottság társult. „A román falvak nyomorúságát és elmaradottságát azzal szemléltethetjük, hogy 1 800 000 parasztnak még ekéje sem volt, hogy megművelje talpalatnyi földjét; hogy 3 millió törpebirtokosnak még egy tehene sem, 2 milliónak pedig még egy disznója sem, és 500 000-nek még egy baromfija sem volt.”¹¹

A mezőgazdaságban a termelékenység alacsony szintű volt. A termelés színvonala a fejlett mezőgazdaságú nyugati országok (Hollandia, Svájc) termelésének egyötödét sem érte el,¹² a hektárnyi mezőgazdasági területre jutó teljes termelési értékkel számolva, a németországi kétszerese volt a magyarországi 110-106 dollárnak, a bulgáriai és a romániai azonban még a 70 dollárt sem érte el.¹³

A termelékenységi jelzőszámok azt mutatják, hogy – a kedvező termőhelyi adottságok ellenére – a kelet-európai országok közül Romániában volt a legalacsonyabb a búza, a cukorrépa hektáronkénti termésát-laga, a kukorica és a burgonya esetében is az utolsók között állt.¹⁴

A negyvenes évek második felében – különösen az agrárvidéken – a földreform a gyenge kommunista politikai elitnek a munkás-paraszt szövetség megalapozását hozta, és a nagybirtokos osztály szétzúzását, politikai befolyásának csökkentését célozta. A falun élő lakosság aránya az ország lakosságán belül ekkor még – az 1948. jan. 25-i népszámlálás adatai szerint – 76,6% volt.¹⁵ A több mint hárommillió parasztagazdaság gazdaságilag viszonylag független volt az államtól. Soraiban a párt intézményesültsége, legitimitása gyenge volt. Ez az óriási tömeg sokkal nehezebben volt mobilizálható a politikai elit hirdette célok követésére, mint a lakosság alig egyharmadát kitevő, jobbára az államtól függő városi lakosság.

1947-től, a hidegháború árnyékában, szovjet befolyásra megváltozott az RKP gazdaságpolitikája: beindult a tulajdonviszonyok gyors átalakításának folyamata, gyökeresen átrendeződött a tulajdonszerkezet. Államosították az ipari- és bányavállalatokat, a bankokat. Létrehozták az Állami Tervbizottságot. A gazdasági szférában megszakadtak a hagyományos piaci kapcsolatok, kezdetét vette a központi irányítású tervgazdálkodás időszaka.

1948 júniusában, a kilenc kelet európai kommunista párt alig néhány hónapja Lengyelországban létrehozott Tájékoztató Irodájának romániai tanácskozásán, a szovjet delegátusok ráerőszakolták a testvérpártokra a mezőgazdaság kollektivizálásának programját. A „Kreml számára elfogadhatatlan volt, hogy a kommunista vezetés alatt álló országok hosszabb ideig kísérletezzenek egy olyan úttal – az államosított iparnak és az egyéni gazdálkodáson alapuló mezőgazdaságnak az együttélésével –, amelyet a sztálin-i elmélet járhatatlannak minősített.”¹⁶ Ettől kezdve a kelet-európai falu annak az egyre szélesedő harcnak a színtere lett, amely a kollektivizálást erőltető kommunista hatalmi szervek és a parasztság között folyt, amely megpróbált minden rendelkezésére álló eszközt felhasználva szembeszállni a ránehezedő nyomással.¹⁷

„A nagy harci feladat”

Romániában a nagy fordulatra új erőszakszervezetek felállításával készült a politikai vezetés: 1948 augusztusában létrehozták a Népbiztonsági Főigazgatóságot, néhány hónap múlva megalakult a „népi” milícia (rendőrség).

1948. december 27-én a Nagy Nemzetgyűlés előtt elmondott beszédekben, a következő évi állami terv ismertetésekor Gh. Gheorghiu-Dej még egyelőre burkoltan nyilatkozott az agrárpolitikában várható változásokról. A mezőgazdaság szerepéről kijelentette, hogy „olyan feladatokat tűzünk elé, amelyek teljesítése biztosítja az ipar ellátását nyersanyagokkal, a városi és parasztlakosság szükségleteinek kielégítését élelmickekkel, valamint azt, hogy a külfölddel való csereforgalomhoz szükséges mezőgazdasági termékmennyiségek rendelkezésre álljanak.”¹⁸ Azonban már ekkor elhangzik, hogy „az egyetlen út,

amelyen a szegény és középparasztság megszabadulhat a nyomor és az elmaradottság állapotából, a parasztság áttérése a kollektív gazdálkodásra. Világos azonban, hogy ez csak a szabad elhatározás útján történhet.¹⁹ A RMP ekkori álláspontja szerint a kollektív gazdaságok fejlődése „hosszadalmas folyamat”.

A szovjet befolyás alatt lévő államokban 1949 elejétől egymást követő hullámokban folyt a kollektivizálás.²⁰

Romániában a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. március 3-5-i plenáris ülésén hozták nyilvánosságra a mezőgazdaság szocialista átalakításának programját. (A Román Kommunista Párt és a Román Szociáldemokrata Párt 1948. febr.21-23. között megtartott közös kongresszusa óta az egyesült pártok neve: A Román Munkáspárt). Az ülésen előterjesztett jelentésében Gh. Gheorghiu-Dej a szocialista mezőgazdaság megteremtésének szükségessége mellett a következőképpen érvelt:

- „a szocializmus építésének és a tőkés kizsákmányolás megszüntetésének feladata egyaránt tevődik falun és városon. A szocializmus építése a mezőgazdaság szocialista átalakítását is felöleli”²¹;

- „mezőgazdaságunk a föld magántulajdonán alapuló, elmaradott magángazdaság, benne a kisárutermelés az uralkodó, amely nagymértékben kezdetleges termelőeszközöket használ, primitív módszereket alkalmaz és csak korlátolt mennyiségben vesz igénybe műtrágyát”²²;

- „mezőgazdaságunk elmaradottsága rendkívül komoly akadály szocialista iparunk fejlődésének útjában (...) a szántóföldek 95,4 százaléka magángazdaságok tulajdona és alig 4,3 százaléka intézményeké.”²³;

- „a kisparaszti gazdaságok nem folytathatnak nagy termelékenységű, fejlett mezőgazdálkodást”;

- „a mezőgazdaság tőkés elemeinek korlátozása állandó harci feladat a szocialista építés érdekében”;

- „a mezőgazdasági termékek a kisgazdaságok létezése folytán nagyrészt anarchikus módon jelennek meg a piacon, míg az ipari termékeket az állam irányítja”;

- „ki kell küszöbölni azt az ellentmondást, amely abból a körülményből származik, hogy míg városon fejlődik a szocializmus, falun az egyéni kisgazdaság marad túlsúlyban”.

A fenti állítások kifejtése után a jelentés végkövetkeztetése a következő: „A szocializmust csak úgy lehet felépíteni, ha az összes fontos termelőeszközök a városon és a falun egyaránt köztulajdonba, tehát állami vagy szövetkezeti tulajdonba mennek át. Következésképpen, a szocializmus teljes győzelme nem lehetséges addig, amíg városon és falun a termelőeszközök, köztük a föld magántulajdona fennáll.”²⁴

A falu szocialista átalakításának kérdése tehát elsődlegesen a földtulajdonviszonyok megváltoztatásának kérdése volt.

A problémát a pártvezetés „a szocializmus építésének egyik legnehezebb és legbonyolultabb” kérdéseként értékelte.²⁵

A hivatalos álláspont szerint az 1945-49 közötti időszak két részre osztható: az első periódusban a kommunisták megosztották a hatalmat a burzsoázia egy részével, amikor nőtt a kapitalista elemek behatolása a falvak életébe; a második szakaszban erősödött a munkásság és a dolgozó parasztság szövetségének offenzívája a kapitalista kizsákmányolás ellen, fokozódott az osztályharc a szegény- és középparasztság, másfelől a kulákság között. Az 1949. március 3-5-i plenáris ülésen elhangzott beszédében a pártfőtitikár a falusi társadalmat a következő osztályokra tagolta:

– az agrárproletariátus (2,5%), szegényparasztok (57%), középparasztok (34%), kulákok (5,5%) és a nagybirtokos osztály maradványai (ezektől az 1949. március 2-án kelt 87 sz. rendelettel kisajátították az 50 hektár fölötti birtokokat).

A magántermelő falusi társadalommal szembeni ostrom kíméletlenül indult meg. Az adminisztratív eszközökkel irányított termelés eredményét a magángazdaságoktól a központosított állami alapba különböző intézményes keretekben vonják el. A mezőgazdasági terményekre adminisztratív eszközökkel rögzített árrendszert vezetnek be, így a minisztertanácsi határozatokkal megszabott terményfelvásárlási áraknál a szabadpiaci terményárak többszörösen magasabbak. Súlyos beszolgáltatási kötelezettségekkel, diszkriminatív pénzügyi szabályozásokkal, különböző adónemek, illetékek kivetésével, javak elkobzásával, ingatlanok kisajátításával, deportálásokkal, letartóztatásokkal, sajtókampányokkal félemlítik meg a falusi társadalmat.

A kollektivizálási kampányban – a könyörtelen gazdasági és ideológiai elnyomás paródiájaként – az egyik leggyakrabban hirdetett elv a „fokozatosság és az önkéntesség” elve. A politikai retorikában a mezőgazdaság szocialista átalakítása úgymond nem azonnali, hanem fokozatos, jól előkészített, az érintettek beleegyezésével zajló folyamat. A kollektív gazdaságokba, társulásokba felvételét kérő magántermelő a típuskérvény értelmében „önként”, a szocialista mezőgazdaság felsőbbrendűségét felismerve, adja át földjét és legfontosabb termelőeszközöket, állatait közös tulajdonba. Ahhoz, hogy a magántermelő meggyőződjön a közös gazdálkodás előnyeiről, minden egyes párttagnak állandó felvilágosító munkát kell folytatnia. Ezek az elvek, amint később a brutalitás, az erőszak változatos formái a gyakorlatban sűrűn bebizonyították, a politikai retorika gyakran hangoztatott álságos fordulatai voltak.

A folyamat politikai stációi

Az első kollektív gazdaságok 1949 júliusában alakultak. Létrehozásukat és működésüket az államvezetés többféle kedvezménnyel támogatta. Pl. a Gép- és Traktorállomások munkadíjainak megállapításánál minisztertanácsi határozatban rögzítik, hogy a kollektív gazdaságoknak végzett munkadíjak 20%-kal alacsonyabbak, mint a magángazdaságoknak szolgáltatott munkák ellenértéke. A megalakuló kollektív gazdaságok kedvezményes kamatú állami kölcsönöket kaphattak műtrágya- és gépvásárlásra, építkezésekre. Az állammal kötött szerződéses felvásárlásoknál jobb árakat érhettek el, olcsóbban vásárolhattak ipari csereárut, mint a magángazdaságok.

A magántermelő falusi lakosságot, a kollektív gazdaságokkal és a különböző társulási formákkal összehasonlítva, aránytalanul súlyosan terhelte az állam a terménybeszolgáltatások mennyiségének megállapításánál, a diszkriminatív adózással, közmunka-kötelezettségekkel.

A minden eszközzel elindított kampány egyelőre kevés eredményt hozott, a falusi lakosság ellenállt a hatalmi nyomásnak. 1952 végéig az összes parasztgazdaságok alig 2,4%-a lépett be a kollektív gazdaságokba, a mezőgazdasági terület 2,7- és a szántóterület 3,2%-ával.²⁶ A RMP KV és a Minisztertanács 1951. március 2-án határozatot hozott

a kollektív gazdaságok szervezeti megerősítéséről. A közös gazdaságokat megalakulásuktól számítva két évig adómentességben, a terménybeadásnál 20%-os kedvezményben részesítették. A falu szocialista átalakításában elért eredmények részletezése mellett a rendeletben megállapították, hogy vannak fogyatékoságok és hibák: „Egyes tagok nem vesznek részt a munkában, vagy megszegik a fegyelmet, a jövedelem elosztásánál nem tartották be a munka mennyisége és minősége szerinti javadalmazás elvét.” A Gép- és Traktorállomások „rossz minőségű és késedelmes munkát végeztek.” A rendelet nagy fontosságot tulajdonított a szocialista termelőszervezetek alakulását támogató ideológiai tevékenység fokozásának a társadalmi nyilvánosságban. A tömegkommunikációs eszközökkel is támogatottságot kell biztosítani a „nagy harci feladat”-nak: „A központi és a helyi sajtó szenteljen különös figyelmet a kollektív gazdaságoknak, erre a célra külön helyet kell fenntartania (...) A filmiparnak és a rádióknak ugyancsak nagy figyelmet kell fordítani a kollektív gazdaságokra.” Az agitáció erősítéseként 1949-ben megszervezik 150, 1950-ben 210 román földműves látogatását a Szovjetunió sikeres (feltehetően: kirakat-) kolhozaiba. A kollektív gazdaságok szervezését támogató agitációval párhuzamosan a parasztság ellen terrorhullámot indítottak. Egyes források 1949-1951 között 80 000, 1951-1953 között 89 000 paraszt letartóztatásáról beszélnek.²⁷

A parasztság ellenállása arra kényszerítette a pártvezetést, hogy az RMP 1951. szeptember 18-i plenáris ülésén lazítson az addigi kemény módszereken. Elhatározták a mezőgazdasági társulások – mint a közös gazdálkodás egyik átmeneti formájának – létrehozását.

A falusi társadalom önállósága elleni támadás tovább veszített lendületéből 1953-ban, Sztálin halála után. Ekkor az összes mezőgazdasági terület 8,2%-a, a szántóterület 10,2%-a volt a szocialista szektor keretében.²⁸ Ez a terület nemcsak a kollektív gazdaságok tulajdona volt, ide tartozott a kisajátított nagybirtokokon létrehozott 301 állami gazdaság területe is.

A korszak elemzői a politikai elit meghátrálását, a parasztság elleni frontális támadás lazítását különböző tényezők komplex együtthatásának következményeként magyarázzák. A falusi lakosság ellenállása mellett a politikai vezetés irányváltásában gyakorlati megfontolások-

nak is szerepe volt. A növekvő létszámú városi lakosság élelmiszerellátása, a szovjeteknek törlesztendő háborús adósság, a megfeszített iparosítási program biztos, kiszámítható mezőgazdasági termelést igényelt. Az első időszakban még nem volt biztosított a mezőgazdaság gyors átszervezéséhez a megfelelő ipari háttér. A mezőgazdaság gépesítettsége Romániában a legalacsonyabb a kelet-európai országok között, 425 hektár szántóterületre jutott egy traktor.²⁹ A kollektivizálási kampány lazítása azonban nem jelentette a már intézményesített terményelvonási formák feladását. Továbbra is kíméletlenül behajtották a kvótarendszerrel kisajtolható terményadót, a falusi társadalmat folyamatosan szerződéses felvásárlási tervekkel, a terményforgalom korlátozásával, közmunkatervvel, versenyfelhívásokkal zaklatták. Azonban a következő években a kollektivizálásban hangsúlyozottabban előtérbe került a fokozatosság, a kétlépcsős átszervezés gyakorlata. 1953-ban 1834 mezőgazdasági társulás alakult, több, mint ahány kollektív gazdaság a megelőző négy évben.³⁰ A társulásokba belépőknek nem kellett lemondaniuk a föld magántulajdonáról, közösen dolgozták meg a táblásított parcellákat, ugyanakkor adókedvezményekben, gépi munkában részesültek. E helyen nem részletezhető a kérdés, hogy a társulások egy része áltársulás volt, sok esetben az alapszabály legfontosabb, a szocialista mezőgazdaság felé terelő elveit: a közös földművelést, a közös „oszthatatlan” alapok képzését nem tartotta be a tagság.

A tömeges kollektivizálás felé vezető úton a társulások mellett többféle – a szocialista szektorba tartozó – termelőszervezet létrehozását támogatta az állam.

„Az átmeneti időszakban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek különböző formái ismeretesek: a kollektív gazdaságok, a társulások, a járadékos mezőgazdasági termelőszövetkezetek, a kölcsönös segítségnyújtási csoportok, az egyszerű szövetkezetek stb. A kollektív gazdaság, amely a termelési eszközök feletti közös tulajdonra épül, teljesen szocialista forma. A mezőgazdasági termelőszervezetek többi formája régi elemeket kapcsol egybe (a termelési eszközök, főképp a föld feletti magántulajdont) új, szocialista elemekkel (a munkában való segítségnyújtás, a földnek a GTÁ gépi eszközeivel való közös megművelése, közös alapok képzése, a termékek elosztásánál valamennyi tag teljesi-

tett munkájának figyelembevétele). A mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyszerű formái a szocialista szektorhoz tartoznak, a proletárhatalom feltételei között e formák fejlődése csakis a szocializmushoz vezethet.”³¹

A kollektivizálási kampány első szakaszának sikertelensége felszínre hozta a RMP belső ellentéteit. A párhierarchia minden szintjén tisztogatások folytak.

A társadalom ellenállásának következménye volt, hogy az 1953. augusztusi plenáris ülésen az első ötéves terv mutatóit csaknem felére csökkentették. 1954 decemberében megszüntették a jegyrendszert az élelmiszerellátásban.

A falusi lakosság szívesen ellenállt a ránehezedő gazdasági, politikai, ideológiai nyomásnak. „A szocialista országok között 1955-ben, Lengyelország után, a román termelőszövetkezetek részesedése volt a legalacsonyabb a mezőgazdasági földterületből (8%), ami jól mutatja a paraszti társadalom ellenállását, és azt, hogy a központi hatalom egyelőre képtelen volt céljai elérésére. A mezőgazdasági termelés 80 százalékát az egyéni parasztgazdaságok adták, ők uralták az élelmiszerpiacot.”³²

1955. december 23–28-án, a RMP II. kongresszusán előterjesztett jelentésében Gh. Gheorghiu-Dej bírálta a szocialista szektor térhódításának lassú ütemét a mezőgazdaságban: „A kisáruterelés túlsúlya a falvakon, a mezőgazdaság szocialista szektorának – a szocialista ipar növekedéséhez képest – lassú ütemű fejlődése nemcsak a mezőgazdasági termelőerők fejlődését fékezi, hanem a szocialista ipar és általában az egész népgazdaság további fejlődését is. A mezőgazdaság szocialista átalakítása objektív szükségszerűség, mert csak így valósulhat meg a bővített szocialista újratermelés a népgazdaság egészében, és csak így fejlődhetnek harmonikusan az összes gazdasági ágak.”³³

A kongresszusi jelentés szerint nemcsak a magántermelői szféra fékezi a népgazdaság gyorsabb fejlődését, a szocialista szektorban is „hiányosságok sorozata áll fenn.” A pártvezető (1952 júniusától 1955 októberéig a Minisztertanács elnöke) bírálta az állami gazdaságok teljesítményét: „több állami gazdaság veszteséggel dolgozik, ésszerűtlenül használja ki felszerelését, és a rossz gazdálkodás miatt a legfon-

tosabb mezőgazdasági termékek önköltsége igen magas.” Sürgette a politikai és szervezőmunka fokozását újabb mezőgazdasági társulások, kollektív gazdaságok létesítésére. A kongresszus a II. ötéves terv fő feladataként határozta meg a mezőgazdaságban a „szocialista szektor szüntelen fejlesztését és erősítését, az új kollektív gazdaságok és a közös munka egyéb formáinak megszervezését.”³⁴

Az 1956. december 27–29-i plenáris ülésen módosították a terményelvonás addigi formáját. Eltörölték a szántóföldi terményekre, a tejre és a takarmányra 1947-től kivetett kvótarendszert, és szerződéses felvásárlással helyettesítik. A plenárison előterjesztett jelentésében a pártfőtitkár elismerte, hogy a „kvóták kötelező beszolgáltatása és a begyűjtési árak színvonala nem jelentett elég ösztönzést a parasztságnak ahhoz, hogy állhatatosan törődjék a mezőgazdasági termelés növelésével, a begyűjtési rendszernek alávetett termékfajták, különösen a búza és más kalászos növények vetésterületének növelésével (...) Az állami központi alap ellátásában 1954-től kezdve állandóan csökkent a kötelező kvóták részaránya. 1955-ben az állam központi alapjába befolyt búzának a kötelező kvóta csupán 44 százalékát tette ki, a kukorica 29 százalékát, a hús 32 százalékát, a tehéntej pedig 40 százalékát.”³⁵

A kollektív gazdaságokat, a társulásokat és az 1 hektár alatti mezőgazdasági területű törpegazdaságokat mentesítették a kötelező húskvóta beadásától. Emelték a hús és a búza felvásárlási árát. A pártvezető azt jósolta, hogy „parasztságunk azzal fog válaszolni erre az újabb támogatásra, hogy több árut hoz a piacra, saját érdekében és az állam érdekében a szövetkezeteknek és az állam által engedélyezett kereskedelmi szervezeteknek adja el termékfölöslegét.”³⁶ későbbi fejezetekben alkalmunk lesz bemutatni, hogy a gyakorlatban másképp alakultak a dolgok, a falusi termelők válasza az „újabb támogatásra” nem igazolták e reményeket.

Az 1957. novemberi moszkvai konferencián meghatározott stratégia leglátványosabb megnyilvánulása az volt, hogy több kelet-európai országban ismét fokozottabb ütemben hozzáláttak a mezőgazdaság kollektivizálásához. A lengyel pártvezető kivételével, aki hú maradt az önkéntes kollektivizáció elvéhez, a többi kelet-európai vezető úgy érezte, elérkezett az alkalmas pillanat – a revizionizmus visszaszorí-

tásának pillanata –, hogy felszámolják a magántulajdon utolsó maradványait, melynek léte – úgy vélték – magában hordozza a kapitalista restauráció veszélyét.³⁷

Romániában a kollektivizálás „új hullám”-ának nyitányát a pártvezetés elégedetlenségének felerősödése jelezte. 1958 tavaszán a mezőgazdasági szocialista szektor dolgozóinak országos tanácskozásán a pártfőtitkár megállapította, hogy a „globális mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági árutermelés nem növekszik a népi demokratikus rendszer által teremtett lehetőségek arányában, a kedvező éghajlati és talajviszonyok adta feltételekhez, valamint a mezőgazdasági dolgozók tehetségéhez és szorgalmához mérten.”³⁸

A szocialista szektor bővítésének szorgalmazásában újra elővették az osztályharc eszközét: „Jól fel kell nyitnunk azoknak az elvtársaknak a szemét, akik abban a tévhitben ringatják magukat, hogy nálunk megszűnt az osztályharc és az osztályellenség megszelídült. Az élet tényei a valóság tudatára ébresztik azokat akik így gondolkoznak.”³⁹ pártvezetés úgy vélte, hogy az osztályellenség új terepet talált reakciós tevékenysége folytatására: befurakodtak a mezőgazdasági társulásokba és a kollektív gazdaságokba, sőt ezek vezetőségébe is, igyekeztek megkárosítani a közvagyont, mindezt azért, hogy aláaknázzák a kollektív gazdaságokat és a mezőgazdasági társulásokat. A nagy lendülettel terjesztett propaganda és a folyamatos gazdasági elnyomás következményeként 1957-től 1959 végéig megduplázódott a szocialista szektorba belépett parasztgazdaságok száma, ekkor a szántóterület 48,3%-a, az összes mezőgazdasági terület 41,8%-a tartozott a közös gazdálkodási szervezetek keretébe.⁴⁰

1960 júniusában az RMP III. Kongresszusán még 1965-re tervezték, hogy „előreláthatóan befejeződik a mezőgazdaság kollektivizálásának folyamata.”⁴¹ E célkitűzésről az 1961 június 30-i plenáris ülésen jelentésében a pártfőtitkár jelezte: „minden lehetőség megvan arra, hogy a kollektivizálás befejezésére vonatkozó kongresszusi feladatot még korábban teljesítsük.”⁴²

A Maros-Magyar Autonóm Tartomány 1962. január elején tartott pártkonferenciáján még azt a feladatot tűzték a helyi pártalapszervezetek elé, hogy „fejtsenek ki széleskörű politikai, szervező- és kulturális-nevelőmunkát új kollektív gazdaságok létesítése, a meglévő gazda-

ságokba új tagok bevonása érdekében, hogy tartományunk mezőgazdaságának kollektivizálása 1963 folyamán nagy vonalakban befejeződjék.”⁴³

Ezekhez az előjelzésekhez képest váratlanul gyorsan, 1962. április 27-én a Nagy Nemzetgyűlés rendkívüli ülészakát – 11 000 küldött részvételével – a mezőgazdaság tömeges kollektivizálása befejezésének szentelték. A pártfőtitkár bejelentette, hogy a szocializmus véglegesen győzött városban és falun.⁴⁴ A mezőgazdasági terület 94%-a, a szántóterület 96,5%-a, a szőlősök 97,5%-a, a gyümölcsösök 86,2%-a tartozott ekkor a mezőgazdaság szocialista szektorába. „Nehéz racionális indokot adni arra, hogy miért éppen ennyi maradt a nem-kollektivizált terület. Valószínűleg egy dátum szabta meg a határt.”⁴⁵ A földtulajdonviszonyok átalakításának folyamatát a vizsgált időszakban a mellékelt két táblázat adatai szemléltetik.

*A mezőgazdasági területek tulajdonforma szerinti megoszlása
1950, 1955-1962 között⁴⁶*

Év	Országos	ezer ha						százalék	
		Szocialista szektor			Magánszektor			Egyéni	
		Állami	Kollektív	Társas					
1950	14324,0	3085,6	21,6	288,9	2,0	-	-	10949,5	76,4
1955	14112,3	3597,6	25,5	905,8	6,4	395,4	2,8	9213,5	65,3
1956	14167,7	3548,5	25,0	1067,1	7,5	770,4	5,5	8781,7	62,0
1957	14281,2	3665,5	25,7	1581,9	11,1	2025,7	14,2	7008,1	49,0
1958	14422,8	3791,3	26,3	1892,1	13,1	2550,8	17,7	6188,6	42,9
1959	14545,6	4155,7	28,6	2998,1	20,6	3424,7	23,5	3967,1	27,3
1960	14546,6	4270,4	29,4	4580,2	31,5	3065,4	21,0	2630,6	18,1
1961	14600,5	4312,7	29,5	5973,3	40,9	7058,3	48,1	2256,2	15,5
1962	14688,0	4284,5	29,2	9084,7	61,8	433,1	3,0	885,7	6,0

*A szántóterületek tulajdonforma szerinti megoszlása
1950, 1955-1962 között⁴⁷*

Év	Országos		ezer ha						százalék	
			Szocialista szektor						Magánszektor	
			Állami		Kollektív		Társas		Egyéni	
1950	9377,9	100	862,6	9,2	262,5	2,8	-	-	8252,8	88,0
1955	9662,1	100	1324,8	13,7	792,8	8,2	387,0	4,0	7157,5	74,1
1956	9680,4	100	1284,7	13,3	937,7	9,7	753,3	7,8	6704,7	69,2
1957	9701,0	100	1291,8	13,3	1410,0	14,5	1955,3	20,2	5043,9	52,0
1958	9751,9	100	1318,8	13,5	1707,2	17,5	2364,7	24,3	4361,2	44,7
1959	9840,4	100	1614,4	16,4	2682,7	27,3	2988,4	30,3	2554,9	26,0
1960	9820,7	100	1691,3	17,2	4099,6	41,8	2485,9	25,3	1543,9	15,7
1961	9852,9	100	1722,1	17,5	5277,9	53,5	1562,4	15,9	1290,5	13,1
1962	9921,4	100	1748,9	17,6	7677,7	77,4	151,6	1,5	343,2	3,5

Az ország gazdasági teljesítményét és a beruházás-politikát ágazatonként vizsgálva egyértelművé válik a politikai vezetés faluellenessége.

Az 1950–1962 közötti időszakban a mezőgazdaság részesedése a nemzeti össztermékből 25,85%, a nemzeti jövedelemből 32% volt, eközben az iparba, az összes beruházások 53,8%-át irányították és csak 15,7%-át a mezőgazdaságba.⁴⁸ A mezőgazdasági termelés alakulását vizsgálva a kollektivizálás közel másfél évtizedes időszakában, megállapítható – az 1938. évi termelést véve alapul –, hogy, miközben az ipari termelés a háború előttinek már 1950-ben másfélszerese, 1962-re több mint hatszorosa, az építőiparé 12-szerese, a mezőgazdaságban alig negyedével haladja meg az 1938. évi szintet.

*A társadalmi össztermék gazdasági ágazatonként
1948, 1950–1962 között⁴⁹*

	1938=100%			
	1950	1955	1960	1962
ipar	146	294	495	626
építőipar	227	567	924	1200
mezőgazdaság	73	119	126	124

Az „új munkaszellem”

A mezőgazdasági termelési viszonyok átalakulásának még ilyen rövid áttekintésében sem mellőzhető az emberi tényező szerepének jelzése a termelőmunka folyamatában.

A kollektivizálás meghirdetésétől a befejezéséig eltelt tizenhárom év alatt a közös gazdálkodás előnyeit folyamatosan hirdető sikerpropaganda írott dokumentumaiban is gyakran bukkanunk a közös gazdálkodáshoz való viszonyulás negatív jelenségeinek bírálatára. A kollektív gazdaság tagjai „nem akarják elsajátítani az új munkaszellemet, sokakat jobban érdekel a megmaradt kicsiny személyes gazdaságuk, és nem törődnek a kollektív gazdaságok munkájával, mások pedig igyekeznek megkaparintani a legkönnyebb munkákat a gazdaságban. Végül vannak olyanok is, akik csak taláalomra dolgoznak. Sajnos számos kollektív gazdaságban akad példa ilyen helytelen, ártalmas viselkedésre... Egyesek bizony a kollektív gazdaság érdekei fölé helyezik személyes gazdaságuk érdekeit” – állapította meg már 1950-ben a RMP egyik propagandakiadványa.⁵⁰

Általános a pazarló anyaggazdálkodás, érdektelenség, a hanyagság, nem csak a kollektív gazdaságokban, a „népi demokratikus állam fő támaszpontjain”, „a szocializmus falusi gyújtópontjain”, hanem az 1948 októberében létrehozott GTÁ-kon is állandó problémák vannak a munkafegyellemmel, a munkaeszközök megfelelő karbantartásával. E gazdasági egységek szerepe a pártvezetés szerint „a mezőgazdasági termelés fejlesztése és megszervezése, a dolgozó parasztságnak a szocialista mezőgazdaság felé való irányítása kell legyen.”⁵¹ Azonban a mezőgazdaság szocialista szektorának remélt büszkeségei: „egyes gép- és traktorállomások nem töltik be szerepüket (...) nem vezették be a traktorosok személyi felelősségének elvét, még sok a gondatlanság a közvagyonnal szemben, előfordul, hogy elvesznek szerszámok, meg rongálódnak a gépek, sőt, hogy lopnak a gépalkatrészekből” mondta a pártfőtitkár 1953 májusában az élenjáró kollektivisták kongresszusán.⁵² Bár a pártvezéri beszédek, jelentések a sikereket hangsúlyozták, mégis folyamatosan kitűnik, hogy a gondatlanság, hanyag munka nem átmeneti, elszigetelt jelenség az ötvenes években, hanem végig állandó és általános probléma a mezőgazdaság szocialista szektorában. „Teljes

határozottsággal véget kell vetni az ország csaknem minden tartományából jelzett fogyatékoságoknak a GTÁ-k által végzett munkálatok gyenge minőségét illetően, amelyek a minél több hantri [a *hantri* pontos jelentését többszöri próbálkozás után sem sikerült megfejtőnk, feltehetően a munka normázásához kapcsolódó kifejezés – O. S.] utáni hajszában felületesen szántanak, a földek végén megműveletlen területe részeket hagynak, ami jelentékeny kárt okoz a népgazdaságnak⁵³ – jelentette ki a pártvezető 1960-ban. Nemcsak a hanyag munka, a pazarló anyaggazdálkodás is állandó probléma. A mezőgazdasági szocialista szektor dolgozóinak országos tanácskozásán 1958 tavaszán Gh. Gheorghiu-Dej a következőket mondta: „Jelenleg a GTÁ-k előtt az a fontos feladat áll, hogy véget vessenek a cserealkatrészek túlzott fogyasztásának, mert drágítja a mezőgazdasági munka önköltségét. A túlzott cserealkatrész-fogyasztást nem lehet a traktorállomány elavult géptípusainak számlájára írni, amint arra a GTÁ-k egyes dolgozói hajlamosak. A túlzott cserealkatrész-fogyasztás annak tulajdonítható, hogy nem gondozzák idejében a traktorokat, egyes GTÁ-k gyenge minőségű javítást végeznek (...)”⁵⁴

A szocialista tábor országai közül Románia utolsónak fejezte be a kollektivizálást (Lengyelország és Jugoszlávia lemondott a tömeges átszervezésről). „Az ötvenes évek a falusi gazdasági-társadalmi rendszer régi struktúrájának szétverése jegyében teltek. Az évtized első néhány évében radikálisan lerohanták, az utolsó pár évben szisztematikusan dezintegrálták a falvakat.”⁵⁵ Az 1962-ben lezáruló folyamat felszámolta a gazdasági élet autonóm szerveződéseit, a földtulajdon és a földhasználati viszonyok átalakítását valósította meg.

A vizsgált korszakban a mezőgazdasági termelés a faluellenes gazdaságpolitika következményeit nem heverte ki. Bár növekedett a beruházások volumene, ez 1960-ban az 1955. évinek kétszerese, miközben a műtrágya-felhasználás is megkétszereződött,⁵⁶ a termelékenység továbbra is alacsony. A kelet-európai országok közül 1954-1965 között Romániában a legalacsonyabb az egy főre jutó termelési érték, a mezőgazdasági keresők aránya a legmagasabb.⁵⁷

Az 1949 márciusában meghirdetett „nagy harci feladat” csak formálisan valósult meg, az egyén és az állam harca tovább folytatódott az új termelési szervezetek keretei között is.

A fentiekben röviden áttekintettük a nagypolitika irányváltásait a magántulajdon felszámolásának folyamatában. A további fejezetekben egészen más dimenzióban, a falusi társadalom szintjén vizsgáljuk az agresszív állami beavatkozás társadalmi hatásait. Vizsgálatunk földrajzi területe az egykori Székelyudvarhely rajon (a mai Hargita megye) egy kis tája, a két Homoród mentének falvai; a kutatás időhatárai: 1949-től 1962-ig.

Jegyzetek

1. Tănase, Stelian 1998:16-17.
2. Zimmermann, Susan 1998:40.
3. Uo.:50.
4. Gh. Gheorghiu-Dej 1955:63-64.
5. Uo.
6. Tănase, Stelian i.m.:68.
7. Tănase, Stelian i.m.:70.
8. Fejtő Ferenc 1991:96.
9. A kommunisták és a magántulajdon. 1946:17.
10. Fejtő Ferenc i.m.:98.
11. Fejtő Ferenc i.m.:95.
12. Fejtő Ferenc i.m.:93.
13. Orbán Sándor 1988:10.
14. Uo.
15. Anuarul Statistic al R.P.R. 1957:59.
16. Fejtő Ferenc i.m.:234.
17. Fejtő Ferenc i.m.:232.
18. Az 1949. évi állami terv. é.n.:11.
19. Uo.:30.
20. Fejtő Ferenc i.m.:235.
21. Gh. Gheorghiu-Dej 1955:210.
22. Uo.:196.
23. Uo.:197.
24. Uo.:213.
25. Uo.:177.
26. Anuarul Statistic al R.P.R. 1959:198.
27. Tănase, Stelian i.m.:91.
28. Anuarul Statistic al R.P.R. 1957:137.

29. Orbán Sándor i.m.:25.
30. Anuarul Statistic al R.P.R. 1957:139.
31. A Román Népköztársaság gazdasági és osztályszerkezete. Politikai Könyvkiadó. Bukarest. Év nélkül.
32. Réti Tamás 1990:44.
33. Gh. Gheorghiu-Dej 1955:103-104.
34. Uo.:723.
35. Gh. Gheorghiu-Dej 1959:236
- 36.: Uo.:237.
37. Fejtő Ferenc i.m.:133.
38. Gh. Gheorghiu-Dej 1958:7.
39. Uo.:28.
40. Anuarul Statistic al R.P.R. 1959:198.
41. Gh. Gheorghiu-Dej 1960 a: 50.
42. Gh. Gheorghiu-Dej 1961:19.
43. A Maros-Magyar Autonóm Tartomány... (1962. január 6-7).
44. Gh.Gheorghiu-Dej 1962:3.
45. Hunya Gábor 1990:101.
46. Anuarul Statistic al R.P.R. 1963:212-214.
47. Uo.
48. Uo.:323.
49. Uo.:113.
50. A kollektivista parasztok jólétének forrása... 1950:26.
51. A dolgozók jólétének növeléséért. 1954:22.
52. Gh. Gheorghiu-Dej 1955:647.
53. Gh. Gheorghiu-Dej 1960 b
54. Gh. Gheorghiu-Dej 1958:52.
55. Hunya Gábor i.m.:94.
56. Orbán Sándor 1988:32.
57. Orbán Sándor i.m.:42.